

УДК 398.41:398.3(477.81)

Традиційна демонологія Зарічненщини

Володимир ГАЛАЙЧУК

Кандидат філологічних наук,
доцент кафедри етнології
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
e-mail: zablaz@mail.ru

У статті переважно на основі польових записів автора, здійснених у 2006 році, зроблено огляд демонології Зарічненщини. Розглянуто традиційні вірування місцевих поліщуків у "нечисту силу", відьом, "знахорів", різні категорії душі покійних, у тому числі домовика, русалок та ін. персонажів. Також висвітлено деякі пов'язані з демонологією аспекти календарної й оказіональної обрядовості, уявлення про природні явища, тварин, рослини. Констатовано багатство демонологічної традиції Зарічненщини, яка ґрунтується на уявленнях про так звану "нечисту силу", про "чари" та обереги, про посмертне існування душі.

Ключові слова: Зарічненщина, демонологія, чорт, відьма, покійник, душа, домовик, русалка, "оброк", ласка, вуж.

Поліські терени донині залишаються багатими на реліктові явища традиційної духовної культури. Кожен район на Поліссі цікавий для етнографа й фольклориста по-своєму. Свої характерні особливості має й Зарічненський район Рівненщини. Дослідники народного календаря знають його за обрядами "проводів зими" і "водіння Куста", шанувальники народної творчості – за репертуаром талановитого фольклорного колективу с. Старих Коней тощо. Проте демонологічні вірування та уявлення Зарічненщини залишаються ще мало відомими науковому загалу.

Чималий внесок у висвітлення нижчої міфології району зробили російські дослідники. Зокрема, у наявних на сьогодні двох томах чотиритомного видання "Народна демонологія Полісся" вміщено десятки текстів із Зарічненського села Нобель [5, 6]. Ще до появи цієї масштабної праці її укладачі Л. Виноградова і Є. Левкієвська оприлюднили декілька записів із цього села про відьом, чарівників, русалок, цвіт папороті [1, 8].

Відомості зі сіл Зарічненщини про надзвичайні властивості майстра-будівельника і про заборони, пов'язані з добором будівельного матеріалу, подав у своїй монографії про традиційну будівельну обрядовість українців львівський етнолог Р. Сілецький [7].

Почасти демонологію Зарічненщини висвітлював і автор цієї публікації [2, 3]¹. Водночас матеріали, якими послуговувалися Л. Виноградова, Є. Левкієвська й Р. Сілецький, а також власні експедиційні матеріали 2006 року (подаємо курсивом), дозволяють розглянути демонологічні вірування та уявлення району комплексно і відносно повно, що й стало метою цієї розвідки.

¹ В останній публікації наводимо також бібліографію з дослідження календарної обрядовості району. Окремі з поданих там позицій цікаві також і з погляду на демонологію.

Найбільш представленим у демонології Зарічненщини персонажем, вочевидь, потрібно вважати *чорта*. З розповідей респондентів бачимо, що *чортів* уявляли собі як гарно вбраних парубків (“таки’ оде’ті, красі’ві, ў чобо’тіх, таки’ красі’ві парні”), іноді – у білих шапках (“деті ў бе’лих ша’почках – черти”, “чорти’ в такі’х кози’рках бі’лих”), попри загальну подібність на людину – з певними тваринними ознаками (“пеўня’чїе но’гі”, “ку’рачи лапи”, “[лапи] такі’є, би ў бу’ська”, “копи’та коня’чи”).

Усе ж, переважно *чорт* у бувальщинах чи оповідках неіндивідуалізований. Про нього говорять як про “нечисту силу” в загальному або ж обмежуються самою назвою, розраховуючи на включеність слухача у контекст. У такому вираженні персонаж присутній у більшості демонологічних тем. Це розповіді про *відьом*, *знахорів*, *калдунів* та інших “непростих”, про самогубців, про *домовика*, *ляк*, *вихор*, *буревій* та інші демонічні постаті або явища, про які йтиметься далі.

Зокрема, за народними уявленнями, безпосередньо пов’язані з чортом *відьми*. Як і повсюдно в Україні, найприкметнішою рисою *відьом* на Зарічненщині вважають відбирання молока. Особливо активні вони перед Різдом і перед Іваном Купайлом. Характерний образ *відьми* при цьому – запнена рядном жінка, на яку натрапляють коло хліва: “Мій батько колись розказував, що ше він був хлопчиною таким, і спали на вишках у сараї. І серед білого дня, каже, така баба радном накрита, стра’шна така, – і попуд стріхею, попуд стріхею, і пошла, і десь її не стало”¹, “Відьми молоко забирають. І я могла зловити відьму, но я прогавила. Ми купили корову, і та корова не дала неякого молока. А Коляда’ була. Ето на Коляду’ ходять відьми, перед Роздвом. І я вуїшла надвир, а вона, якась жінка нап’яласа радном, – і од хлева пушла туди... А я за єю – а що ти хочеш? Вона не озвалася,ничого... Якби ж то я сказала хазяїну, то він би догнав її ж. А я не сказала, та й так... До с тей корови ми пользи ния’кей не мали”².

Трапляються й більш демонізовані описи *відьом*, із виразними зооморфними ознаками: “[...] ўле’зло да корову і до’іть! От з яки’міся ла’памі, чирво’ни ла’пи... [...] Вона зро’біцца таким зве’ром, сатано’ю таке’ю. Вот шчо. Як уже вона заніма’єцца з йім, ето она як хош перакі’нецца. (Шчо то були за червоні лапи?) Такі’є, би ў бу’ська” [8, № 275] (Варто зазначити, що “пташиними лапами”, як правило, народна уява наділяє “нечисту силу”, *чорта*).

Як це притаманно й для інших теренів України, побутує у селах Зарічненщини оповідка про те, як побаченій у хліві жабі поранили лапу, а зранку виявили каліцтво сусідки, яка була *відьмою* [5, с. 197, 197–198].

Іноді *відьма* не доїть чужої корови сама, а послуговується помічниками: “Да гово’рат, тая ве’дьма мо’же укі’нути [закинути] таке’ гадю’ку ілі вужа у хлів. Гово’рат коро’ву бу’де ссати вуж, молоко’ забірає” [5, с. 56].

Для того щоб відібрати від людських корів молоко, *відьми* на Юрія або на Івана нібито качаються по росі: “Во’на што-то знала ўже да ви’йшла го’лая і качалася. То на Юр’я. Ге’то вона знахаровала... Коро’в’є молоко’ ўже вона отнимать научи’ласа, так ўже вона качалася по росе. На Юр’єву ро’су корови’ випускають. Гето рано, і вона [відьма] вот качалас ешче’ до схо’ду со’нца. Ге’то ж вона то уже’ шось знала” [5, с. 49], “Як якіє ве’дьми, то по росе’ каче’лися. На Івана ході’ли по росе’. Разде’нутся да каче’ютса по росе’, а хто їх знає’, чо’го’ вони’ шчо... А були’ лю’ди, шчо бачили. [В який час це робили?] В ночі’. Ложілісь на спіну і кувиркалісь. [Навіщо?] Знахорі’ла так. Ве’дьма знала, для чо’го’” [5, с. 49], “Пе’ред Іваном відьми, гово’рат, до схо’ду со’нца бі’гають і качаюцца по росе, коб молока ім прибаўлялося” [5, с. 49].

Щоб оберегти худобу від шкідливого впливу *відьми*, у багатьох селах перший раз корови виганяли на пашу свяченою на *Вербниці* вербиною (“*Це, кажуть, корова*

¹ Запис (тут і далі – запис В. Галайчука) 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк Віри Михайлівни, 1939 р. народж.

² Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

ходить добре буде на груди да на низу, з тею вербинкою¹). Принісши цю вербинку з пасовиська, її застромлювали де-небудь у хліві. У Боровому, крім того, на перший вигін стелили на порозі хліва рушничка і клали на нього хліб і яйце, щоб корови переступали. Хліб та яйце після вигону несли до хати і їли². У Серниках переганяли корови через покладеного на порозі “а’ртуса”, спеченого на Провідну неділю³. В Острівську виганяли корів не вербою, а сосонкою. Пригнавши худобу з пащі, сосонку застромлювали у хліві над дверима – “кажуть, шось для худоби помагає”⁴. Артос і соснова гілка мають у цьому випадку виразне апотропейне значення (тоді як хліб і яйце виражають, швидш за все, ідею достатку, повноти⁵). Від відьми на Івана використовували також кропиву, борону, освячену на Великдень крейду: “Говори’лі, шчо перед Іваном Купалним як іде’ш у сарай, як ви’доіш коро’уку, бере’ш прокі’ву, ви’рвеш і затикай за клямочку, шчоб ве’дма не влє’зла. Она бу’де отчїнять хлева і спече’ ру’ку і не откри’є” [5, с. 56, 197–198], “От, у нас до Івана мно’го молока, а по’сле Івана мі’нше, то, кажуть, ўже ве’дми зробі’ли. То от тих знахоро’ў станові’ли бо’рону, зачині’ли хлев і поставілі туди’ бо’рону, шоб знахори’ не ході’ли” [5, с. 169], “Як Пасха у нас, вот, свя’тять пасху, кладу’ть у пасху крейду, а тоди’ ж як уже’ на Івана Купайла, пе’ред Іваном Купайлом, обво’дят все хоро’ми, гово’рять: ето ві’дма не прі’йде. Прамо рісу’ють вокрут хати, вокрут хліво’в, вокрут всего’, шоб ве’дма не прішла [...]” [5, с. 169].

Шчоб повернути вже забране молоко, використовували відомий спосіб із застромлюванням у цідилку голок: “Утикають іго’лки у цеді’лку. Де’вять го’лок надо ти’кати і молоко’ зворачівають до собя’. Ве’дма молоко’ забрала, да беру’ть де’веть го’лок, ти’чють, це’дять є’то молоко” [5, с. 169], “У цедє’лку го’лки тикають. То вже як ве’дму отгоня’ють, то уже вро’де де’в’ять го’лок надо ти’кати і уже молоко’ цеди’ти, то вже ве’дма не во’зьме того’ ж молока” [5, с. 169].

Образ відьми багато у чому збігається з образом чарівниці взагалі. Зокрема, як вважають, “Ві’дми чаровали, калдовали, шось може на кого накинути, шо йому не ведеця”⁶. Наприклад, відьма-калдуня підкине на обійстя яйце чи перекине через хату деркача – “то будуть клопоти в хати, сварка”⁷. Негативно сприймали жінок, які у “рокові свята” ходили по людях.

Поробленням відьом і калдунів (іноді – русалок) вважали так звані за’крутки (чи за’круті, за’вивки, зало’ми). Якщо вижати закрутку – погине худоба, захворієш чи навіть помреш, – залежить від того, на що її було закручено. Відтак закрутку обжинали й лишали у полі або ж виривали і палили у колії на “крижових” дорогах, “щоб коні рознесли”: “За’крутки крутили. То в добрі нічого. Шкодило. То один робив, а другий одробляв, виривав ту за’крутку”⁸, “За’крутка – то хтось затне на тебе – коб тобі шось сталося: чи твої вєчки’ покрутилися, кури там... Виривали і несли на крижові дороги палили у колєї, шо

¹ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Поллохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

² Зап. 24.09.2006 р. у с. Боровому від Март Павлини Матвіївни, 1932 р. народж.

³ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Поллохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

⁴ Зап. 25.09.2006 р. у с. Острівську від Гумаш Ольги Євстафіївни, 1932 р. народж.

⁵ Втім, у цій обрядодії може виражатися й ідея звернення за сприянням до покійних предків. Для порівняння, таке ж принесення призначалося їм у Провідний четвер – на Навський Великдень: “Тепера в нас богослуженіє йде, а посля богослуженія на мо’гильки йдуть. Б[ув]ало, несли’ яйца, хлеб, скатерть несли. Застелять моги’лку, положать хлеб, яйца, приходить ста’рець, б[ув]ало, пумолитьса Богу, отдають той хлеб, отдають тії’ яйца йому, вон забірає. То на Навський Великдень [...]” (Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Поллохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.).

⁶ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

⁷ Зап. 29.09.2006 р. у с. Старих Конях від Чекун Наталії Никифорівни, 1928 р. народж.

⁸ Зап. 24.09.2006 р. у с. Боровому від респондентки 1925 р. народж.

кінь іде"¹, "За'круть на кого' там, будьто вмере, то вирве да спалить на дорозі, де ходить кони, шо то вже потопчуть його да воно все пропаде, те погане, шо він думав, шо він робив"², "А гето як біду хочуть зробити, до ня'кось замотає таку завивку всередині поля і ня'кось людини беду зробить. Як не чепнеш, до вроді й ніц, а як чепнеш, до й ніщо зробица. До оставляли її в поли"³, "Завивку завивали з колоссячком, і ето як хто ту завивку вижне, то може' і померти". Ни чипали її. А були і такі люди, що одробляли її"⁴, "За'вивка, залом – як сусед на суседа недобрый, то зробить, а кажуть, шо то русавка зробила"⁵.

Багатий матеріал про *завитки*, способи їх нав'язувати і знешкоджувати виявили у с. Нобель російські дослідники [5, с. 347–348, 364, 367, 374, 388, 395, 407–408, 410]. Зокрема, за їхніми відомостями, *завитку* треба було викопати лопатою, котрою закопували мерця, зіжмакати у щільний жмуток і прив'язати на горіщі до комина. Після цього той, хто її зробив, мучився і врешті помирав [5, с. 395]. В іншому варіанті – *завитку* палили у незахідному місці на першій неділі "молодика", коли саме перший раз вдарять у церковний дзвін. Треба лише пильнувати, щоб на тебе дим не йшов. Коли той, кому так нараджено, зробив це, то той, хто зробив *завитку*, "десять год болів". А як палив, то у тій *завитці* щось наче стогнало [5, с. 407–408].

Крім того, *відьми* нібито шкодять на льон: "Говори'лі, шчо ве'дьма льон на Купайла праде'. Она его' растя'гиває і де'лає ні'тки, скру'чиває. "Вот ведьма ушлелася і сплутала льон у ні'тки". Ілі же на тако'й пра'знік, на Рожество', на Крещче'ньє надо прикривати той льон. Як не поховаєш, то ве'дьма зблу'тає нітки" [5, с. 95].

Вони також могли відбирати у людей пряжу: "Вот они [жінки] як праду'ть, і буде [серед них] яка' ве'дьма, то бач: оні буд'дуть прясти, і та ве'дьма буде прясти – то тей [відьмі] буде на верете'на бага'то ітти' ніток, а у тих буде мале'нько. Буде му'читися, стара'тись, прясти – а у їй все верете'на го'лие, кро'хи і'ма" [5, с. 95], "О, у субо'ту не спую'ть, бо відьми пражу беру'ть [відбирають спрядену нитку]. Так стари'є казали" [5, с. 95].

Сили *відьмам* додає *цвіт папороті* [8, № 276], висмикнуті з риз священика в часі читання всенощного "гробу" (на словах "Христос воскрес!") нитки [5, с. 143, 143–144]. Однак найбільше робити лихі справи *відьмам* допомагають *чорти*: "Перед Іва'ном Купа'лом ве'дьми хо'дять ве'чером і до'ять чужі'є корови. І бери'т ве'дьма колесо' з во'за, і е'тоє колесо' на палку, на ви'гнутую палку, дугу', шоб оно не з'е'хало, – і обгоня'є ўсю дере'вно, вокруг дере'вні. У двена'цать часоў, шчоб люди не ві'делі. Де'лала, шчо ей ўсьо ідьот: і ма'сла много, і сира. І ей помога'ють діти ў бе'лих ша'почках – черти" [5, № 274].

Допомога *чортів*, водночас, була не безоплатною: вони вимагали за неї чипось "голову": "Розка'звала одна баба, шо зна'ласа з чертя'мі. То уже' збіра'ла худо'бу – то кажен раз отда'й го'лову [на вимогу чортів]: ці телочка', ці бичка', а после дошло' – дай старшо'го си'на. Так вона зобра'лась до ба'тюшка, сказа'ла, а ба'тюшка ка'же: "То плащани'м насті'льником накри'й". Вон собраўса [син]пой'хаў по сі'но. А вона [мати] ка'а: "Я пое'ду". А той чолові'к же не зна'є. А він ка'а: "На што мене?" Він єе' зго'ніть з во'за, она нет, пой'хала. Він ба'чіть, вона уже роска'зиває, што уже' ві'тер леті'ть. Так она за насті'льніка і его' накри'ла. Бу'ра уже начала'са, бу'ра лети'ть, лес ла'мне, забі'ло коне'й тогди' і во'за поразнесло' по кускам. А чолові'к остаўса живи' – свати'м насті'льником накрили. А так би чолові'ка заби'ло" [5, с. 106].

Не дають вони спокою й самим *відьмам*, тягаючи ними по корчах: "[...] То у нас одна баба біла, от, каже: "Доченько, не даю'ть мне поко'ю [чорти]. От, при'дуть

¹ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Марчук Віри Захарівни, 1930 р. народж.

² Зап. 26.09.2006 р. у с. Заозер'ї від Мацерук Марії Іларіонівни, 1924 р. народж.

³ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

⁴ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Крилюк Ольги Степанівни, 1951 р. народж.

⁵ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полоховича Федора Олексійовича, 1916 р. народж.

они' в ночі' да зовуть мене'. Да, каже, по корче' мяне' во'зять, да уже' розвидне'є, до хати іду', а они' усю' ніч по корче' хо'дять". Она ве'дьма була. Пуприхо'дять, каже, у костю'мах новіх да в шляпах, да поодь'ованіє. Не даю'ть поко'ю, каже, я уже' і старая, не здужаю, а вони ўсе на мене' су'нуть, да су'нуть, да су'нуть [тягають]" [5, с. 103], "Чорти' прілетають до теє' [відьми] і зме'ї. Ету бабу таскали, таскали по кушчах [коли вона помирала] чорти' в такі'х кози'рках бі'лих" [5, с. 103].

Відьми також беруть участь у *чортівському весіллі*: "Ето мушчи'ни рассказивали. Зайшли' вони' на ночь, ходи'лі у ліс, у дрова, да ночевати остали'ся на кварти'рі у єйо' [відьми], а она каже: "Будете саміє, а я поє'ду на весі'лле". А то они таке весі'лле роби'лі. О, а тоди' ж були'... Була така бу'ра, тож таке' покаче'ло, хоро'ми покаче'ло, порвало ліс, усе' – то е'то во'на с такі'м весі'льчком ішла. Вони' злякалися, як она казала: "На весі'лле пі'йдемо". Да они' повтікали з е'тих. [Коли буря] зме'ї же'няца, лихи'є, че'рті. Змей і чорт – то ж одно'" [5, с. 101].

Якщо *відьма* чи *калдун* зашкодили чим-небудь, зверталися до *знахора*, і він давав ради: знешкоджував "дання", "одробляв закрутку"¹ тощо: "Як хто їйце підкидав, то до знахора везли до сходу сонца. То казав, як сонце зайде, пустити на бігучу воду і ні до кого не говорити, як і туди йти, і назад. А як ще раз підкине, то казав, шо положить його на лавку (Гобто, заговорить "на смерть". – В. Г.)"². Знахор міг також заговорити корову, "каб воўки' не взяли" [5, с. 427].

Водночас і самого *знахора* (чи *знахура*) часто сприймали у негативному ключі, вважаючи, що він може як допомогти від іншого, так і нашкодити сам. Різницю між *відьмою* і *знахором*, а також *шептухою* виразно окреслили у с. Нобель: "Зна'хор одне'є, а ве'дьма – друге'. Зна'хор може преура'тіцца ў во'ўка, ў соба'ку. Ве'дьма, от, она може што-нібудь зроби'ти, які' ўред – для люди'ни, чи ў ха'ті, чи ў хлеві', чи для семьи'. То она заніма'єцца тим, щоб молоко може отобрать од люде'й. Ето ве'дьма. А зна'хор, він тоже може, но уже не так... Зна'хор, він ўсьо зна'є, до яго ідуть люди. Може лечи'ть, а може і іспо'ртить – як кому" [8, № 273], "Ве'дьма уже' та, што лю'дям зло ро'біть, а зна'хор – то він мо'же людя'м і добро' зроби'ти. Знахо'ркі – бува'є, ве'дьмарать, што погано ро'блять людя'м, молоко' однима'ють, шо-то тобі' зро'блять, щоб ти боли'ла. Ну, а шептуни', іх зовуть [у випадках біди], прежде ўсего', зову'ть шептуни': от тіх же до'бре. От, у вас боли'ть голова, гово'рать, у вас живо'т боли'ть, [то вони] такі'є моли'тви мо'лять. Живо'т перестає" [5, с. 34], "Знахо'рка, ве'дьма, зна'хор, ве'дьма'р [одне й те ж саме: злі чарівники, які наводять порчу]. Шепту'ха – та уже' моли'твами ше'пче, лечит, вона – хорошая" [5, с. 34].

До слова сказати, в експедиції на Зарічненщину ми неодноразово спілкувалися з *шептухами* (записано зразки замовлянь від "удара", "живота" ("вразу"), "вітру", "рожі", "вроків", "ночниць", "дитинця", болю зубів, кровотечі, собак, а також для полегшення пологів). Водночас як самі шептухи вважали свою силу даною Богом, так у цьому ключі їх сприймали й люди.

В Острівську записано відомості про людей, які мають здатність розвести градові хмари. Для цього вони перехрещували їх ножем і промовляли відповідну молитву: "Мати моя виходила надвір з ножем, і молилася Богу, і перехрещувала, і хмари розходились. І треба було казати:

– Господи небесний,
Посилай ету тучу на пуци, на лози, на сухі черота,
Де пташечки не літають, де люди не ходять.
Хай Господь Бог Ісус ету хмару туда посилає.

¹ Її нібито "бачили" і могли "відробити" також сліпі [5, с. 388].

² Зап. 25.09.2006 р. у с. Острівську від Харковець Ольги Василівни, 1934 р. народж.

*І ножем піріхрещувати. То гето моя мати, і я сама робила*¹.

Спеціальних назв для таких людей, як-от *градобурник* чи *хмарник*, водночас, не виявлено, як і не вважається це вміння проявом “знахурства”.

Значним ступенем демонізації наділяють на Зарічненщині народних **майстрів-будівельників**, і подекуди уявлення про них доволі сильно наближаються до уявлень про *знахорів*. За звичних обставин, коли все гаразд і з господарями немає непорозумінь, майстер-будівельник закладає хату “на добре”, наприклад, зі словами: “Дай, Боже, щоб хата росла, щоб у вас велося!” (с. Борове) [7, с. 159], – які можуть сприйматися як звичне побажання. Демонічна природа майстра виявляється тоді, коли йому чимось не вгодили: “Як крохи погано обходиться хазяїн із майстром, то [майстер] обухом постукає в бальку – в комель, не подумає добро, а зло. В порог можна було сокиру зарубати... При цьому подумати про себе [закляття]” (с. Серники) [7, с. 168], “Були майстри... Один майстер поліз до хазяїна жінки. [...] Хазяїн йому потім [за це] не давав горілки, а іншим майстрам давав. Коли кончили роботу, майстер взяв свого геблика, сокиру, побіг у хату і в покутню балку три рази стукнув і кляв його: “Три місяці ти не доживеш!” Через три місяці [до майстра] приїхала його мати і проклінала того Гриця – умер її син. Він знав говорити” (с. Серники) [7, с. 169], “В нас [...] хату робили дядьки (чужие, не ноблевські). Хазяїн шось заспорив з ними, і вони шось там зробили, шо він з жінкою там жив поганенько і сина йому в войну міна розорвала... То, казали, через то, шо він з ними поругався. Вони сказали: “Ти, дядьку, будеш нас помніть!” (с. Нобель) [7, с. 169]. Три варіанти останнього з наведених сюжетів зафіксували у Нобелі свого часу й російські дослідники. Один з них, крім того, містить примітку, що так само й пічник міг навести “порчу” при будівництві печі [5, с. 451]².

Як і між *знахорами*, між майстрами також існує певний тип стосунків, коли вони, остерігаючись один одного, намагаються дотримуватись паритету, не пересікатися у сфері своєї професії: “Майстер не піде дороблювати за майстром. Була така пословица: хто починав – нехай той кончає” (с. Серники) [7, с. 172].

Певними рисами *знахорів* наділені й деякі **пастухи**. Зокрема, у с. Нобель зафіксовано добре відому й на інших поліських теренах оповідку, як пастух викликав на вечерю *чорта*: “Па'сли скот лі'том. Собрали'сь пастухі' і пасу'ть на тих пога'сках. Вече'ру ва'рять. Оді'н ка'же: “Тре'ба чо'рта позва'ти на вече'ру!” І гука'є: “Го-го, чорт, ходи' на вече'ру!” А юн, ка'же, прихо'дить (він на го'лос прихо'дить), у мілице'йскої одьо'же, а копи'та коня'чи. І ка'же: “Кто мене заў?” [А пастухи готували собі їсти]: оді'н са'ло взяв да ему ли'нуу на те копи'та ко'нськіє. Як ли'нуу він – так він [чорт] полети'у, ві'хрем полети'у – і його' бі'льше не ба'чили” [5, с. 458].

Своєрідні “знахорські” прийомми, як-от використання у сіті випряденої в часі великодньої всенощної нитки, використовували також і **рибалки** [5, с. 464].

Не гірше від *відьми* відбирає молоко від чужої корови **солдат**, як про це йдеться в одній із оповідок з Нобеля [5, с. 469].

Перед смертю *відьми*, *знахорі* та інші “непрості”, чия сила пов'язана з *чортом*, важко конають. Щоб пришвидшити їхню смерть, у стелі біля комина відривали стелину: “Откривают там ди'рку ко'ло ко'міна, бо, каже, як она в кварти'ре, то, каже, че'рез ко'мин скачуть е'тиє, ну е'тиє, еє' друзья [чорти]. Ну, шчоб они' ви'йшли, откривают там ди'рку” [5, с. 112], “Шче є так, шчо і зриває стуль, як умирає. [Навіщо?] Ну, лихеє душу забирають” [5, с. 112].

Коли *знахор* чи *відьма* помирають, здійсмається така буря, що може й верха з хати знести: “Один чоловік був лихий вельми. До як він умирав, до з теї хати і кришу занесло’.

¹ Зап. 25.09.2006 р. у с. Острівську від Тумаш Ольги Євстафіївни, 1932 р. народж.

² Про закладини хати “на зле”, “на чіось голову” див. також: [5, с. 453–454, 455].

Така бура пудняласа”¹, “І вот така' пого'да була' – со'лнушко, нічо'го не було'. Як завезли' на мо'гілки, поставали ко'ло ми, отслужили, ну і батюшка стау' уже' єе' на те'є веро'ўкі опускати, гроб. Як пудняласа бу'ра, то ду'мали, што ти'є со'сни пукача'є [повалить] на мо'гілках – така бу'ра!” [5, с. 250]

Після смерті *знахора* його тіло ще мучать *чорти*, вони також можуть одягнути і його шкіру (це можна було побачити крізь хомут) [5, с. 277–278, 305]. Так само й тіло *відьми* одразу розливається, до домовини злазить гаддя: “Они [відьми] умирають – і тогді' по'ўна труна налє'зе до йих жабе'ї і ужі'ў. А як умирає, то йі разопрє' зразу шче” [5, с. 112].

Такі **покійники**, як вважають, ходитимуть після смерті: “Як вмере, ото *знахурі'*, то буде ходити”², “Ну, ти'є прихо'дять, шо зна'ють, тиє шо с сатано'ю зна'юцца, іх сатана' і на тим све'те смі'че” [6, с. 287]. Щоб не приходив, тричі обходили хату свяченою водою чи свяченим маком, обсипали свяченим маком могилу: “Маком *святим хату обсипали, три рази обходили, як покійнік ходить*”³, “То казали, шо мертвіі приходят у хату і ходят по хати. То треба *святим маком обсипати хату*”⁴.

“Ходять”, як вірять на Зарічненщині, й інші категорії покійників. Наприклад, ті, хто “у'мер без врем'я”: отруєні, вбиті [6, с. 291], потопельники [6, с. 417–419]. Особливо частотні оповідки, як покійний чоловік приходить і спить з жінкою; померла мати приходить колихати і годувати груддю дитину. “Може, чоловік покійний прийшов, а може, якийсь злек. Колись, кажуть, матер умерла, то завжди кождої ночі приходила цицку давала дитинці. То то вже недобреє є. Святим маком обсипали або святою водою покрояли. Колись до Ганни кавалер приходив. То, каже, так уже зморить. Ето нечистее приходить”⁵, “Були такі ляки”, шо от жінка вмерла' приходила дитя колихати”⁶, “Раз вмерла мати несла дитину цицку давати, а півень заспівав, да вона кинула. А та прибила до сусідки да каже – мене мама несла”⁷. Це вже, як вважають, “нечистее приходить”, *чорт*. У такого покійника, хоч тілом він, як людина, – “пеўня'чїє но'гі” чи “ку'рачі лапи” (сліди від них залишаються на розсипаному по долівці сирому піску) [6, с. 311–312].

Про можливість викликати покійника, гукаючи у піч, на Зарічненщині не згадували. Водночас сам акт такого гукання, із приблизно окресленою мотивацією, зафіксовано і тут: “То *лихеє зовеш, як гукаєш у піч. Бу'ли й такіі, шо гукали у комин. І на Коляду'*, і ще де коли хто хоче ворожити”⁸.

Щоб людина по смерті не ходила, при її похованні дотримувались певних застережних заходів: “Свої покійнікі тоже шкодять, батько там чи хто, – різниці немає. То в нас кидали копєйку в труну і казали: “Я тобі заплачу твоє – не приходь по моє”, – бо так було, шо як проходить рік, то трудно було хазяйство вдержати, – може, хто не хотів умирати, чи як”⁹.

¹ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Поллохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

² Зап. 27.09.2006 р. у с. Морочному від Карповича Івана Петровича, 1931 р. народж.

³ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Шукало Любові Трохимівни, 1946 р. народж.

⁴ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Поллохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

⁵ Зап. 25.09.2006 р. у с. Острівську від Харковець Ольги Василівни, 1934 р. народж.

⁶ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

⁷ Зап. 27.09.2006 р. у с. Морочному від Карповича Івана Петровича, 1931 р. народж.

⁸ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Поллохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж. Не пов'язували з ув'яленнями про “той” світ і звичаю залишати у печі пару полін. Натомість робили це для того, щоб не була порожньою піч: “В піч дві полінци вкинемо, шоби піч порожна не була” (Зап. 24.09.2006 р. у с. Боровому від Март Павлини Матвіївни, 1932 р. народж.), “Пару полін оставляли, шоб не порожна піч була, шоб хліб був” (Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Поллохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.).

⁹ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Шукало Любові Трохимівни, 1946 р. народж.

Особливо відрізнялося поховання самогубців-повішеників: *“Давле'ників ховали понад плотом скраю кладбища. Родітелі ста'вляли якогось стовпчика, но не креста. Ломаччя на таку могилу кидали, шо й по пояс назбираєца, то родітелі знімали”*¹. До самогубства ж людей спокушають чорти. В одній із розповідей із Нобеля, зокрема, йдеться про те, як один чоловік вирішив спробувати, як то люди вішаються. Зробив пеллю, зачепив на березу і тільки зібрався просунути голову, як де не взялися два “паничі” й почали юдити: *“Скоре'й, скоре'й, попро'буй!”* [6, с. 408].

З уявленнями про покійників тісно пов'язане поняття *ляку* (кажуть – *ляки'*, *ля'кало*, *шось лякає*). Найчастіше лякає коло могилок чи на місці чиєїсь смерті. Зникає ляк після того, як людина перехреститься, бо це ж злек лякає: *“Ля'кало. Мати моя йшла, вгля'нулаца, каже, йде за мною така жінка в червоному платті. Я така рада, шо вже мені буде веселій. І йшла-йшла, бачу, вона все йде-йде, і мене такий взяв страх, я як перехрестилася – я її не побачила. Колись людей часто лякало. Чи то коло могилок, чи де десь людина вмерла”*².

Певні демонологічні уявлення стосуються й душ померлих, які на Поліссі окреслюють назвами *деди* (баби), тобто померлих “своєю” смертю (*“Деди это всі померлі, хто своєю смертю помер. Разниці нема, скільки років, навіть і дитинка хри'щена, то тоже йде в деди”*³). Між душами померлих та живими продовжує існувати незримий зв'язок, причому цей зв'язок може бути спрямованим як в одну, так і в іншу сторону.

Зокрема, вплив мертвих (або їхніх атрибутів) на світ живих виявляється у таких розповідях: *“Як покойнік, то у нас і тепер ни кабана не будуть бити, нічого. Бо ше як умерла' якась дитина, то ше так, а як старе померло, то не будеш їсти ні того сала, м'яса, нічого. Як мило стане. То того дня, пока він лежить у хаті”*⁴, *“На лавку сем'я садяцца вся, на минутку, як його вже винесут із хати. То гето так роблять, на ту лавку, де вон лежав, садяцца на минутку, щоби сем'я була нормальна, здоровая”*⁵, *“А як дитина боїца, то дитину обсипали тим піском, шо з мо'гилок, отак три ра'зи, шоб той пісочок пройшов поміж сорочечкою і тілом”*⁶.

Вплив живих на світ мертвих стосується переважно поминальних днів чи періодів. У цей час забороняли трусити комина, золити, білити, підмашувати хату або піч тощо. На Зарічненщині поширені розповіді на зразок таких: *“Померла наша мати, а ми помазали, і приснилась мені мати, стала передо мною, і вся в крейду забіляна”*⁷, *“Это на баби не білять, бо кажуть, якишо баби немає живої, то забілиш очі”*⁸. Відтак, якщо змушені були порушити заборону, на могилі небіжчика “засті'лають на гочі латочку”, “шоб вочи не затрусити вме'рлому”. За порушення заборони без застережних заходів можна було сподіватися доволі жорстоких наслідків: *“На Казанской Божой Матері, перед Дмитра, то ня'ка жінка мазала хату, то їй замазалиса очі, вона не стала бачити”*⁹. У певні поминальні дні чи періоди не чіпали й землі чи не пекли хліба (бо “суша буде”, “град пуб'є дубро”, “мороз поморозить”), не пряли й не снували (бо це “на утопленника”).

У тих селах Зарічненщини, де збереглась традиція відзначати “деди” (“баби”), душі померлих запрошували на гостину, для них на ніч залишали ложки, їжу у мисках. Повсюдно їх закликали також на вечерю на Коляди. Усю ніч на “деди”, Різдво і перед Великоднем у хаті мала горіти свічка.

¹ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

² Зап. 24.09.2006 р. у с. Перекаллі від Сидорчук Катерини Самоїлівни, 1934 р. народж.

³ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Шукало Любові Трохимівни, 1946 р. народж.

⁴ Зап. від того самого респондента.

⁵ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

⁶ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Шукало Любові Трохимівни, 1946 р. народж.

⁷ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Крилюк Ольги Степанівни, 1951 р. народж.

⁸ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Шукало Любові Трохимівни, 1946 р. народж.

⁹ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

На Провідний четвер (у селех Зарічненщини його називали *Уме'рлих Паска, Паска поко'їніков, На'мска Паска, Вме'рлих Паска, Вме'рлих Великдень, На'вський Великдень, На'мський Великдень*) уночі покійники нібито сходяться на службу Богу до церкви. На Поліссі, й не лише тут, добре знаний сюжет, як людина у цей час їх бачить, чує і навіть контактує з ними. Побутують оповідки на цю тематику й на Зарічненщині. У них, попри інше, актуалізуються й уявлення, що не можна плакати за померлими дітьми, щоб ті на тому світі не носили глечики зі слізьми, і що контакт із померлими шкодить живим [6, с. 123-124].

У с. Нобель стверджували, що не варто ходити біля місця недавнього поховання, бо можна натрапити на пару у вигляді людини – це “душа ісходить”, – і якби її зачепив, то це одразу ж могло б убити [6, с. 40, 43-44]. Загалом же душа сорок днів “в дому живе, ходить по куточках”, а потім “іде на небо” [6, с. 55, 61].

У домовину для покійника, як це звикло для поліської традиції, клали гроші (“бо то мійсце тре купі'ти там”, “мо'же хто похоро'нений тут був, да тре откупится”), клали туди й змінний одяг для покійника [6, с. 133].

На другий день після поховання ходили ще “будити” покійника, “щоб ўстал, на обід прійшо'ў” [6, с. 146].

Як і повсюдно в Україні, побутують на Зарічненщині уявлення про те, що душі померлих неохрещеними виказують свою присутність плачем. У такому разі їм давали ім'я Адам або Єва. Так нібито повторюється кожних сім років [6, с. 246]. Характерних назв для такої категорії покійників, як-от *потерчата*, однак, не виявлено, а нерідко їх вважають *русалками*.

Одним з різновидів душ померлих є *домовик*. В обстежених селах на питання про *домовика* найчастіше відповідали майже безінформативно: “Домовик – казали колись в нас по людьох”¹, “Казали, що якийсь домовик, а що то воно таке?”²

Траплялися й відповіді, у яких *домовик* ототожнюється з *чортом*: “Казали, що якийсь домовик є. Ето як пошла сварка – то ето, казали, домовик пішов тудя”³, “А домовик, то тоже є таке. То нечиста сила”⁴, “Домовик – то лихий. Беду робить”⁵, “То домовик і сатана – то їдне”⁶. Частина цих розповідей, містить, проте, окремі важливі елементи. Наприклад, що *домовик* є у кожній хаті; що він коням гриви плутає і гонить коней; що у хліві від нього чіпляли сороку, газету, прибивали дзеркальце; коли такий *домовик* грюкав на горищі – висвячували хату: “Я чула, що кажуть домовик. А що то? Він добра не робить, може і положити людину. То всьо говорять, що в кожній хаті він є. В нас там в одній хаті оно людина ль'гом лежить, не встає, то то кажуть, що то домовик його так замучив. Вроді, кажуть, домовик коням гриви путає і гонить. За ласицу у такого не чула. Найбільш бумаги вішають, газети, щоб він там читав”⁷, “Як ето десь непорядки, щось не ведеця, то ето називали домовий. Він може бут і в хаті, і на хаті, і де хоч може бут. То звали батюшо'к да висвятували хату”⁸, “Нечестівий плете, значить нечестівий є в хоромах. То забивали сороку вішали у хліві, або люстро вішали. Він, видно, боїтца гетого”⁹.

Ключовими для *домовика* як духа-опікуна хати потрібно вважати такі характеристики: *домовик* є у кожній хаті, лише його не бачать; як у хаті є піч, то є й *домовик*;

¹ Зап. 24.09.2006 р. у с. Перекалі від Сидорчук Катерини Самойлівни, 1934 р. народж.

² Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Єлизавети Олександрівни, 1936 р. народж.

³ Зап. 25.09.2006 р. у с. Острівську від Вакулича Володимира Лукашовича, 1921 р. народж.

⁴ Зап. 26.09.2006 р. у с. Заозер'ї від Шпаківської (Рожиц) Ганни Миколаївни, 1927 р. народж.

⁵ Зап. 26.09.2006 р. у с. Нобелі від Юхнович Віри Григорівни, 1922 р. народж., уродженки с. Прикладників.

⁶ Зап. 27.09.2006 р. у с. Морочному від Леонтюк Ліди Федорівни, 1920 р. народж.

⁷ Зап. 26.09.2006 р. у с. Заозер'ї від Філончук Любові Андріївни, 1930 р. народж.

⁸ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полоховича Федора Олексійовича, 1916 р. народж.

⁹ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

він хазяїн хати і оберігає сім'ю: "Так казали, що в кожній хати є домовий, но я в то не віру. [...] Він хазяїн хати [...]"¹, "Казали – раз ніч є, то й домовик є. Казали, що буває таке, а що воно?"², "Домовик, кажуть, у кожній хати є домовик. Ото в мене шось стукає, може, миши, то я говорю сама до себе – ето, мабуть, домовик уже в мене стукає. То, може, хто знає які такіі закрентаси, то більши знає. А я чую, все, бало, люди говорять старіі, в мене й баба була стара, то вона каже: внучка, домовик у кажні'ї хати є. Він по хати ходить, він людей оберігає, він у кажні'ї хати є. А який він, той домовик?..."³

Нерідко домовик змальовується дуалістичним. Залежно від власних уподобань він може яі шкодити, і допомагати господареві: "В нас такого то нема, а в сусідньому селі, в Муравині, то шось стукало на горі, пока батюшка три ра'зи хату не висвятив. То таке баяли, що він кому на добре, а кому на зле"⁴, "І не раз казав [батько], що як шось на хати стукає, то то домовик. Колись так казала моя мати, що як він злюбит хазяїна, то так все буде добре в тій хати вестиса, а як не злюбит, то буде все на вред робити"⁵.

Особливо цінними є свідчення про присутність домовика на вечері перед Різдом: він приходить, як і душі померлих (водночас їх запрошували на вечерю, а його – ні: він як господар хати прийде сам), для нього клали на столі окрему ложку: "Такий укла'д, такий закон, що не прибирали на ніч: настїлником накрили і стоєло до ранку. Хто казав – домовики, домовик якийся – в общем, щоб було на столі всьо. То той домовик – по дому якийся був хазяїн колись. Вже він при'їде, бо ж він у хати живе. Ми його й не пригласили – він сам при'їде. Так люди казали, що він в кожній хаті, а на кого він похожий? Він в хати хазяїн, а ми його не бачимо. Знаю тільки що ми на Ко'ляду як повичераємо, і вже пригласаємо тих усіх покойних, то вже по'том каже – ето ж домовик ше буде виче'рати. Він не з їми, він сам собі приходить"⁶, "А в нас [на Коляду] ше й ложку ложили окрему десь на столі, то, казали, для домовика"⁷.

Важливою була роль домовика при входинах у нове житло. До нього зверталися з відповідним примовлянням, жертвували ритуальну їжу: "Сестра казала, що треба сказати: "Хадзяїну, приймай гостей у хату", – і вони переселилися, і добре було все"⁸, "В хату нову, то треба вечором перебиратиса. То моя свекруха казала, що зайдіте і кажіте три рази: "Добрый вечор, господар хати, дозвольте в хату поселитися". І на покуті положити хлібину на рушнику і цукерков чи праніков на стіл. То на один куточок на покуті – хліб, а на другий – цукерков чи праніков. Хлібина та неначатая переночує, а тоді з'їдали. Ті праніки, то не викидали ні свиням, нічо, а тіко на другий день давали пташкам, щоб подзьобали. Казав ше мій дід чи прадід, що домовик любить тепло. Він завжди чи за піччю, чи пуд піччю, отаке. Його ніхто не бачив. Я скільки знаю – і в моєї баби, і в матер, – то вони все про домовика добрим словом обзивалис. То він в кожній хати має бути. То як хозяєва переселяюця, то і він їде з їми"⁹.

Глибоко корелюють з уявленнями про душі померлих і розповіді про *русалок* (чи *росалок*). Як правило, про цих персонажів на Зарічненщині пам'ятають лише те, що ними лякали у дитинстві, аби діти не йшли в коноплі чи в жито по волошку ("бо русалка вийде забере", залоскоче) і не йшли купатись ("бо русавка втопить", "схватить да потяне на дно"): "Як ми були ді'тьми, то нас не пускали в жито по волошку, бо, каже, русавка. Дві неділі не пускають, і купатись не дають, бо русавка втопить.

¹ Зап. 29.09.2006 р. у с. Старих Конях від Чекун Наталії Никифорівни, 1928 р. народж.

² Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

³ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Хоружої Зофії Степанівни, 1927 р. народж.

⁴ Зап. 26.09.2006 р. у с. Морочному від Карповича Івана Петровича, 1931 р. народж.

⁵ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк Віри Михайлівни, 1939 р. народж.

⁶ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

⁷ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Крилок Ольги Степанівни, 1951 р. народж.

⁸ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк Віри Михайлівни, 1939 р. народж.

⁹ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Крилок Ольги Степанівни, 1951 р. народж.

*Ето десь по Трійци. Русавка вийде з води налякає*¹, *“Русалки ніби по жити ходять, то дітей лякали*², *“Так само і за цих русалок, щоб ми ж не ходили в озеро. Ето нас етим так лякали*³, *“То вони поки жито, дітей лякали*⁴, *“Лякали – шо не йди ж у поле, бо русалка вийде забере*⁵, *“То щоб не топтали жита ми, то все матері казали: там русалки, залоскочуть тебе*⁶, *“То ше казали – не йди на реку, бо русалка схватить да потяне на дно*⁷, *“Детей лякали – не йдіте тудя, там в коноплях русалка, чи в жити*⁸, *“Казали дetyм – не йди в жито чи в воду, бо там русавка седить*⁹, *“Не ходи, дитино, про жити, бо там русавка ходить і тебе каменем заб’є*¹⁰.

Русалками, як найчастіше вважають, стають засватані, “запиті” дівчата, котрі померли до заміжжя: *“Русалки то ті, які засватані, запити були дівчата, але шось у них розкидалось, і вони повмирали, і в русалки пішли*¹¹, *“Як вже зап’єца, заручини роблять дівчина з хлопцем, ну, да не попаде поженитися їм, да вона вмирає, вона вже, кажуть, не йде вона до Бога, душа її, але вона в русалки попадає*¹², *“Кажуть, як дівка засватана, і шось не получилося, і она вмере засватана, от вона буде русалькею*¹³, *“Як зроблять запоїни молодій, і вдруг вона заболіла і умерла, то вона буде всю жизнь русавкою*¹⁴. Іноді це – дівчата-потопельниці: *“Деўча’та, котори молодимі пото’пляцца, – русалками їх зовуть...”* [1, с. 371] Побутує й погляд на русалок як на всі померлі душі без винятку, незалежно від часу смерті: *“Ето вмерли души. Всі*¹⁵, *“Русалки – ето ж вроді вмерлії ходіть. То всі вмерлії, нема разниці, коли вмер, а найбільш того’моло’денькії дівчатка*¹⁶. Подекуди вважають, що русалками стають без пори померлі діти: *“Гета тий вмерлії будьта, казали, шо гета тий безні’рній, діти безні’рній, то, шо не родятса впору*¹⁷, *“Як нехрещена дитина вмере, то буде русалкою. То колись таке баяли*¹⁸. Згідно зі ще однією версією, русалками стають прокляті батьками діти: *“Не слухаюцца (діти) батько’у, ўредние такіє, – то уже проклінають їх, і вони стано’вляцца русалками”* [1, с. 370].

У місцях своєї появи вони, побравшись за руки, танцюють, “гуляють вельмо”, плетуть вінки, співають. Водночас, відповідно до уявлень про походження, бачили русалок по-різному.

Найчастотнішим є варіант, що це дівчата у білому вбранні, у вінках, “у лентах”, тобто прибрані, як до похорону дівчата: *“Як молода’ (виглядає), венец накладуть на голову, так, як ма’є жени’тися. Так єе убера’ють прамо туди, на той свет (при похоронах). І вона бу’де ходити ў етом венце’, як вона русалка уже ста’не”* [1, с. 371], *“То, вроді,*

¹ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Марчук Віри Захарівни, 1930 р. народж.

² Зап. 25.09.2006 р. у с. Острівську від Харковець Ольги Василівни, 1934 р. народж.

³ Зап. 26.09.2006 р. у с. Нобелі від Куцевича Олександра Федосійовича, 1939 р. народж.

⁴ Зап. 26.09.2006 р. у с. Нобелі від Юхнович Віри Григорівни, 1922 р. народж., уродженки с. Прикладників.

⁵ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Мінько Надії Павлівни, 1935 р. народж., уродженки с. Паречча Пінського р-ну Брестської обл. (Білорусь).

⁶ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк Віри Михайлівни, 1939 р. народж.

⁷ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Крилюк Ольги Степанівни, 1951 р. народж.

⁸ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Козанчук Євфросинії Григорівни, 1932 р. народж.

⁹ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

¹⁰ Зап. 29.09.2006 р. у с. Старих Конях від Чекун Наталії Никифорівни, 1928 р. народж.

¹¹ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк Віри Михайлівни, 1939 р. народж.

¹² Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Хоружої Зофії Степанівни, 1927 р. народж.

¹³ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

¹⁴ Зап. 29.09.2006 р. у с. Старих Конях від Чекун Наталії Никифорівни, 1928 р. народж.

¹⁵ Зап. 24.09.2006 р. у с. Перекаллі від Сидорчук Катерини Самойлівни, 1934 р. народж.

¹⁶ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

¹⁷ Зап. 24.09.2006 р. у с. Боровому від Март Павлини Матвіївни, 1932 р. народж.

¹⁸ Зап. 27.09.2006 р. у с. Морочному від Карповича Івана Петровича, 1931 р. народж.

дівчина в віночку і в білому нараді”¹, “Казали, в білому”², “Якісь дивчєта по жити ходят, то то русалки”³, “Казали деди, шо колися росалки у жити да так танцювали у вінках”⁴, “Роса’лки віночки плетуть. То дівчата”⁵, “З жита вони виходили: у вінках, у лєнтах”⁶, “Колись русалки, як жєто квітє, ходять по жєти, поберуца за руки і танцюють”⁷, “Виходять вони з води в якусь таку ніч чи в день такий, що вони сплєвають да танцюють у вінках да в білих плаття’х”⁸, “Колись, як сельсовет сторожили, то бачили, шо ідуть по сєлі вме’рлії. І такії вбранії, у вінках. Дівчата вме’рлії”⁹.

Наступний за частотністю варіант, де русалки – це усі померлі: “За руса’лки колись розказували, будьто єто прівідєніє чоловіка чи жєнщини, так як єто їх лєжат, у чистїї одежі”¹⁰, “В чєму зобраний, в чєму положєний, в єтому ходить. Єт, кажуть, русалєчка ходить”¹¹, “Руса’лки – то мертвії танцюють, гуляють. І дєтки малєнькії, і всьакїї, бачили будьто. Бу’ла така байка, шо пулола лєон да заснула кала’ мо’єилок. Аж її видалєса, шо там всі – і малїї, і молєдїї, і старїї, – гєть усі, цілі’ї рад, будьто вона бачила. А тєпєр тєго нємає”¹², “Руса’лки – єто ж вродї вме’рлії ходїть. То всі вме’рлії, нєма рєзниці, коли вмер, а найбїльш тєго’ – молєд’єнькїї дівчєтка: там бачили в віночках, там бачили”¹³.

Нарєштї, бачили їх і як малїх дїтєк у сорєчєчках і віночках: “[Дїтї] в платтячка’х і в віночках”¹⁴, “То вдїтїї як лєди вони. У вєночках малїє дєтки. То вєдушїні лєди”¹⁵. Про “дїтєчу” прїроду русалєк свїдчєть і такі висловлєваннє: “Русавкї’ – гєто як дїтї бїгають да жїтє помнєть, до кажуть, шо як русавкї”¹⁶, “Єтє така га’нєба була на дїтїну: ої, ходїш, [нї]бї русалка, – то на такі недєбрїї дїтї [казали]”¹⁷.

Пєдєкудї вїрять, що бачїтї русалєк можуть нє всі, а лїше “дєстєїнї”: “Русалкї колїсь бачїли. Нє їх малє хто побачїть. Тєї, хто дєстєїнїї в Бєга, кому Бєг дав їх бачїтї”¹⁸. Характерно, що розповївши про побачєнє, лєудїна вєтрачала цєю своєю здєтнїє: “Їхали ми на вєсїлє на самєую Трїїцу, в Старїє Кєнї. І коло мо’єилок мїліцїя встанєвила. І була дївчїна. І вона стала прєсто так на машїнї, і так зазїрає. А я – шо тї там бачїш? – Учїтєлькє водїт дїтєї по жїтї. І нє мнєцєца жїтє. Всї в платтячка’х і в віночках. Тєдї ми всі обрєтїли внїманїє, і вжє ї вона прєстєтєла їх бачїтї, тїх русалєк”¹⁹.

Русалєк нєрїдкє бачїли коло рїкї чи коло кладєвїщє, воднєчас у всїх бєз вїнєткє сєлах пов’язували з жїтєм чи з мєжєми у жїтєх. Як прєвїло, ввєжєють, що на Русальнїї тїждєнь вони з’являютьсє у жїтї чи “вїходять з жїтє” (жїтє прї цєму нє мнєгєсь). Лїше у с. Задєвжєму мї вїявїли лєгїчнїї, їз поглєду на похєждєннє русалєк, варїант, за яким вони вїходять самє їз кладєвїщє: “То вони з кладбїщє вї-

¹ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчєму вїд Марчук Вїрї Захарївнї, 1930 р. народж.

² Зап. 28.09.2006 р. у с. Сєрнїках вїд Полєховїч Ганнї Стєпанївнї, 1928 р. народж.

³ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сєнчїцєх вїд Жїтнїковїч Ганнї Адємївнї, 1924 р. народж.

⁴ Зап. 26.09.2006 р. у с. Заєзер’ї вїд Шпакївськєї (Рєжїц) Ганнї Мїколєївнї, 1927 р. народж.

⁵ Зап. 26.09.2006 р. у с. Заєзер’ї вїд Фїлончук Лєобвї Андрїївнї, 1930 р. народж.

⁶ Зап. 29.09.2006 р. у с. Нєньковїчєх вїд Нїкїтїєк Вїрї Мїхєйлївнї, 1939 р. народж.

⁷ Зап. 25.09.2006 р. у с. Острївськє вїд Тумаш Олгї Євстєфїївнї, 1932 р. народж.

⁸ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сєнчїцєх вїд Хєружєї Зєфїї Стєпанївнї, 1927 р. народж.

⁹ Зап. 25.09.2006 р. у с. Острївськє вїд Харкєвєць Олгї Васїлївнї, 1934 р. народж.

¹⁰ Зап. 26.09.2006 р. у с. Заєзер’ї вїд Мацєрук Марїї Іларїєнївнї, 1924 р. народж.

¹¹ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчєму вїд вїд Мїнчук Антонїнї Дєнїсївнї, 1925 р. народж.

¹² Зап. 24.09.2006 р. у с. Борєвєму вїд Март Пєвлїнї Мєтвїївнї, 1932 р. народж.

¹³ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задєвжєму вїд Полївкє Олгї Фєдєрївнї, 1925 р. народж.

¹⁴ Зап. 24.09.2006 р. у с. Борєвєму вїд рєспєдєнткї 1925 р. народж.

¹⁵ Зап. 24.09.2006 р. у с. Пєрєкєллї вїд Сїдєрчук Кєтерїнї Сємєйлївнї, 1934 р. народж.

¹⁶ Зап. 28.09.2006 р. у с. Сєрнїках вїд Полєховїч Ганнї Якївнї, 1921 р. народж.

¹⁷ Зап. 27.09.2006 р. у с. Морєчнєму вїд Лєонтїєк Лїдї Фєдєрївнї, 1920 р. народж.

¹⁸ Зап. 24.09.2006 р. у с. Пєрєкєллї вїд Сїдєрчук Кєтерїнї Сємєйлївнї, 1934 р. народж.

¹⁹ Зап. 24.09.2006 р. у с. Борєвєму вїд рєспєдєнткї 1925 р. народж.

ходили. І тиждень до Зелених свят [люди] на кладбіща не ходили, бо нема їх там"¹. Ці відомості підтверджуються й матеріалами зі с. Нобель: "Танцюють по житю і приспівують. Так они росу позбівають на житове, шчо так гуляють, – роси не буде там. Ето їх така до'ужність: от, Русални тиждень, і вони мусять гуляти по житі. (Звідки вони приходять?) Они з землі, мо', з кладбіщ ходять" [1, с. 381].

Особливо часто бачили русалок у полуденну пору. Більшість респондентів вважає, що вони з'являються на Русалний тиждень, чи Русалницю (це тиждень до або після Трійці): "Русалний тиждень пирід Трійцою. Ни можна той тиждень виходити до поля, до жита, бо русалка може налякати, так казали"², "Вони на Трійцу виходят. На перший день Трійці. В дванадцять часов дня"³, "Русалний тиждень после Тройци – не мона в жито йти, бо русалки ну жити ходять"⁴, "По Трійці того тижня – Русалниця. [...] От, кажуть, русалочка ходить"⁵, "На Росалниці, ето тиждень після Зеленої неділі, да казали деди, шо колися русалки у жити да так танцювали у вінках"⁶.

Не менш частотним є переконання, що русалки ходять влітку, "як жито квітує", чи й узагалі – "покіль жито на полі є": "У тоє вре'мья русалкі ходять, як цвіте жито. У два часа дня ходять по житю, платочками махають. Во ўсьому белому. Ву'мершіє, которіє утопяцца" [1, с. 376], "Літом в подвєнь страшно було ходити, бо з жита вони виходили: у вінках, у лєнтах"⁷, "То літом вони, поки жито"⁸, "То поки жито, то вони ходять"⁹, "Колись русалки, як жето квітує, ходять по жети, побєруца за руки і танцюють. Дєсь кала Трійци"¹⁰, "У жити бачили, в серпні дєсь"¹¹.

У с. Старих Конях стверджували, що русалки ходять від Розигр (понеділок після Русального тижня) до Купального Івана: "І вона з волошки веночки плете і ходить – после Трійци Розигри, неділя после Трійци, і вона ходить до Купального Івана. То на ті Розигри розігрвалоса літо з весною: весна одиходить, а літо приходить"¹². Про день Івана Купайла згадано й у інших свідченнях із Зарічненщини: "Колись говорили, шо виходили русалки з води, такі' з дліінними волосами, такі' красівіє деўча'ткі, і ў кружку' танцевалі, і ў воді танцевалі. Вот оно перед Купалом. Голиє діўча'тка вилазять, красівіє..." [1, с. 376], "Ну ето вони перед Купайлом, перед Іваном Купалним, бігали по житові"¹³, "В нас говорять, шо вони на ріці не сидять, та в житах ходять найбільш, покіль жито, ходять. То найбільш на Івана Купала. На Івана Купала і на Трійцу першого дня, в неділю – ето вредніі дуже дні, купатися не можна"¹⁴. Дєхто стверджував, що час русалок – від Петра і до Іллі, поки у житі є волошки [6, с. 531]. У с. Кухчому зафіксовано також варіант, що час русалок наступає після Іллі і триває аж до Сплє'ння (Успіння Прєсв. Богородиці): "Як прошов вже Іван Купальний да прошла Ілле – то не купайтеся, бо то вже после 'Ллі русалки купаюца, то купатись не можна було, йти у воду не можна було, бо каже, як за'їдеш у воду, то можуть забрати, – русалки очі позаливають, і не вийдете з води. Ето вже вони

¹ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

² Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

³ Зап. 24.09.2006 р. у с. Перекаллі від Сидорчук Катєрини Самойлівни, 1934 р. народж.

⁴ Зап. 24.09.2006 р. у с. Перекаллі від Шарко Марії Кондратівни, 1932 р. народж.

⁵ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від від Мінчук Антоніни Дєнісівни, 1925 р. народж.

⁶ Зап. 26.09.2006 р. у с. Заозер'ї від Шпаківської (Рожиц) Ганни Миколаївни, 1927 р. народж.

⁷ Зап. 29.09.2006 р. у с. Нєньковичах від Никитюк Віри Михайлівни, 1939 р. народж.

⁸ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полухович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

⁹ Зап. 25.09.2006 р. у с. Острівську від Харковець Ольги Василівни, 1934 р. народж.

¹⁰ Зап. 25.09.2006 р. у с. Острівську від Тумаш Ольги Євстафіївни, 1932 р. народж.

¹¹ Зап. 26.09.2006 р. у с. Заозер'ї від Мацерук Марії Іларіонівни, 1924 р. народж.

¹² Зап. 29.09.2006 р. у с. Старих Конях від Чєкун Наталії Никифорівни, 1928 р. народж.

¹³ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

¹⁴ Зап. 26.09.2006 р. у с. Заозер'ї від Філончук Любові Андріївни, 1930 р. народж.

купаюча аж до Спел'ння, Успенія Божої Матері, 28 серпня, три неділі"¹. Як відомо, саме до Успіння з поля все збіжжя мало бути забраним, так що ці відомості не суперечать твердженню, що *русалки є*, "покіль жито". Водночас у цьому ж селі стверджували, що через *русалок* не купалися лише два тижні після Трійці, а по Іллі – "то то вже не купатись, бо не можна вже".

Навмисно *русалок* на *Русальному тижні* не вшановували, однак у четвер цього тижня – на *Русалку*, чи *Намску Трійцу* – подекуди йшли на кладовище, застромлювали по могилах гілки клена, подекуди робили на мо'гилках обіди: "Русалки – гето після Градової середі четвер – Русалки, кажуть. Той день. Після Вели'кодня четвер – Вмерлих Великдень, кажемо. На мо'гилки йдуть і тоді, і тоді. Заносять шо-небудь, якусь кленину, в той четвер після Трійци, затикають в могилу кльон"², "А в читвер після Паски – Намский Великдень, а после Трійци – Намска Трійца. То йшли на мо'гилки, несли продукти, випивали, молилися"³.

Варто також згадати, що й на Зарічненщині також побутує добре відомий дослідникам народної культури сюжет, як *русалка* просила собі спідниці. Варіант такої оповідки, хоч і доволі редукований, виявлено у с. Нобель [6, с. 631].

Русальних пісень на Зарічненщині, на жаль, виявити не вдалося. У с. Заозер'ї, водночас, зафіксовано скупий фрагмент пісні, яку нібито співають *русалки*: "Пускайте росалочки да беріте віночки", – тако сидять на ріці да приснівають"⁴ (хоча та сама респондентка зазначила, що в їхньому селі *русалок* насамперед пов'язують не з річкою, а з житом: "В нас говорять, шо вони на ріці не сидять та в житах ходять найбільш"). На коротенький текст пісні *русалок* натрапляємо й у матеріалах Л. Виноградової зі с. Нобель: "Русалки по житу ходять на Русалном тижні – діучатка бігають по житу. После Трійци Русални тиждень... Співають, танцюють. Они, кажуть, співають: "Не кладіте хліб на діжку, бо не буде спору". Танцюють по житу і приспівують" [1, с. 381].

Натомість у с. Старих Конях записано дві пісні про *русалок*, які хоч і мають виразне авторське походження, все ж передають основні риси місцевих уявлень про цих персонажів:

У полі-полі Іван волошку косить,
Молода русавка хорошенько просить:
– Покинь, Іване, ту волошку косити,
Де ж я, молоденька, тепер буду ходити?
– Покинь, русавко, по жити бродити,
Ходи до хати вечеру вечерати.
– Вечерай, Іване, поживай здоровий, –
Мене в гайочку дожидає домок новий.
– Ох ти русавочка, невеликая ростом,
Хто ж тобі тут розчісає косу?
– Як нас, Іване, з тобою запивали,
Тоді мені дружки мою косу розчесали,
Да й сплели мені з волошки веночка,
Маршалки зробили з досочок домочка,
Да й не зробили ні дверец, ні воконечка,
Шоб я знала, що доля така,
Не запивалася б така молодая,
Не ходила б тепер по жити,
Не виходила б тебе, Іванку, просити,
Не купляла б тобі шаль шовковий,
Да купила б тобі платок терновий⁵.

¹ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Шукало Любові Трохимівни, 1946 р. народж.

² Зап. 24.09.2006 р. у с. Боровому від Март Павлини Матвіївни, 1932 р. народж.

³ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

⁴ Зап. 26.09.2006 р. у с. Заозер'ї від Філончук Любові Андріївни, 1930 р. народж.

⁵ Зап. 29.09.2006 р. у с. Старих Конях від Чекун Наталії Никифорівни, 1928 р. народж.

Садімоса, жіночки, в плавички,
 Поїдем до лугу, нарвем квіточки, 2 р.
 Поплетем русавці веночки.
 Нехай та русавка по лісі гуляє,
 Нехай вона наші дітки не лякає.
 Як вона буде наші дітки лякати,
 До поїдем межі перегорвати
 (Бо, кажуть, вона по межі ходить).
 Да горіте межі, горіте глибоко,
 Шоб не приходила та русавка далеко¹.

Як видно з цих текстів, *русалка* – це померла засватана дівчина, яка з’являється у житах. Друга пісня містить, крім того, вказівку на те, що *русалка* не може перетнути певної символічної перепони, як-от переорана борозна. Це узгоджується і з іншими відомостями із Зарічненщини, за якими не можуть *русалки* перейти і через річку: “А сусідки баба бачила, шо батько косив, а вона да несла’ їсти. Якраз було кала річки, а вони там збиралися і гуляли вельмо. Але то всі не бачитимуть гетаго, такеє. І як вони її побачили, так вони за єю стали бігти, а вона – там кладка була – і вона на ту кладку, і вони там пристановилися. І каже – о, щастє твоє, шо ти туду забігла”².

Наостанок додамо, що зрідка *русалок* на Зарічненщині ототожнюють із відьмами. Зокрема, за ними можуть визнавати відбирання молока чи роблення так званих “завивок”: “Як корова спортиться, то б[ув]ало кажить, шо ето руса’вка одобрала молоко”³, “За’вивка, залом – як сусед на суседа недобрий, то зробить, а кажуть, шо то русавка зробила”⁴. Потрібно зауважити, що вказане ототожнення трапляється й на інших поліських теренах.

Щоб діти не ходили купатися, їх лякали не лише *русалками*. Зокрема, у с. Нобель виявлено відомості про такого вигаданого персонажа як *теренька* (На жаль, ні підтвердити їх, ні з’ясувати мотивацію назви “теренька” не вдалося): “Шоб ми, діти, не йшли в озеро, то видумляли разнеє. Казали, шо якісь тере’ньки є. А що воно таке? Мати моя, наприклад, не знала такого слова, ну а потом розказували, шо то отака – ну, черв’як такий, ланий багато, шо вона як укусить, вчепиця – і тебе потягне на дно”⁵.

Як і повсюдно в Україні, дітей лякали також *Бабою Ягою*: “Детей лякали – Яга-баба прийде да понесе тебе, а то – циган прийде да у мешок забере”.

Рідко, проте побутують і в респондованому районі уявлення про *вовкулаків*. У часі експедиції 2006 року нам не вдалося записати таких відомостей, однак у 1980 році декілька таких свідчень у с. Нобель зафіксували російські дослідники Т. Агапкіна і О. Саннікова. Загалом ці уявлення типові для Західного Полісся – у вовка людина (весільний поїзд) перетворюється внаслідок закляття (а в останньому випадку це ще й порушення часової регламентації): “Люди’на, перетво’рена в зве’ря. Шо ма’є ту’та людску’ подо’бу [людське тіло], а ту’та на ліце’ во’у’чу ці коня’чу. Наве’рно хтось яго переверта’є, то ж він сам не ста’не” [5, с. 494], “Як заклине’ ба’тько чи ма’ти молоді’х чи ребйонка, то він ро’біцца і круко’м, і во’юком” [5, с. 494], “Би’ло,

¹ Зап. від того самого респондента. Для порівняння – текст місцевої троєцької пісні: “Ви садітеса, молодички, в плавички / Да поїдемо до й нажнемо травички, 2 р. / Позастилаємо старокінські й улочки. / Нехай тая трава по вулоньци зеленіє, / Нехай той козак по дівчиноньци мліє. / Нехай тая трава по вулицци повсихає, / Нехай той козак по дівчини помирає” (Зап. 29.09.2006 р. у с. Старих Конях від Петровець Надії Яківни, 1937 р. народж., Чекур Домініки Никифорівни, 1936 р. народж., Чекур Наталії Никифорівни, 1928 р. народж.).

² Зап. 24.09.2006 р. у с. Боровому від Март Павлини Матвіївни, 1932 р. народж.

³ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полоховича Федора Олексійовича, 1916 р. народж.

⁴ Зап. від того самого респондента.

⁵ Зап. 26.09.2006 р. у с. Нобелі від Куцевича Олександра Федосійовича, 1939 р. народж.

коли'сь, на свічка'х люди роби'лі весі'ллі, і пошло' у воўки' усьо то весі'ллі, чи хто іх закл'я'ю, чи на свічка'х, бо на свічка'х воўки' хо'дять табуна'ми" [5, с. 503]. Водночас саме слово "вовкулак", як можна судити зі слів респондентів, позбавлене міфологічної семантики – це очільник вовчої зграї, "найстарший вовк" [5, с. 551]; *вовкулаком* також лякали дітей [5, с. 558].

Важливий пласт демонологічних відомостей пов'язаний на Зарічненщині з атмосферними явищами. Зокрема, на **вихор** казали, що "то чорт крутить, з весіллям уже іде своїм", "вихор – гето злий дух летить", "нечиста сила летить", "вихре'нник крутить". Вірили, що коли вихор підвіє людину, та може вкалічити: "Кажуть – вітьор, вихре'нник летить. Бояцца його, бо ж може і скрутить"¹. Відтак, забачивши вихор, хрестилися й припадали до землі, хрестили вихор. Якщо такі зачепив, підкурювали людину чортополохом. Прикметно, що деякі методи протидії, поширені в інших місцевостях (як-от: показати дулю, плюнути), на Зарічненщині вважають небезпечними: "Не дай бог – дулю йому скрутити чи плюнути! Стра'шне діло! Перехрестис, да впади ницьма, да й лежи. Сусід дулю скрутив, то його з копицюю перенесло' метрів двадцять через канаву. Ножом кидати не можна, бо може обернутиса"², "Як вихо'р круте, то хрестяца: "Одверни, Боже, на пуци, на лози" і падають ниць. Дулю не можна йому показувати і плювати не можна, бо покотить. То нечиста сила"³, "Вихре'нник крутить, кажуть. То Сатана. Як завіє, то скалічити може чоловіка вітьор. Задавить, як дулю показати"⁴.

Коли здійсмався **буревій**, вважали, що це хтось повісився чи втопився, а чорт радіє, що забере його душу [6, с. 428].

Оскільки "нечисту силу" побиває **блискавка**, дотичними до демонології потрібно вважати й обереги від блискавки. Зокрема, на Зарічненщині перед громовищею чіпляли на дверях рушничка, з яким святили паску; ставили перед вхідними дверима пікну лопату "широким вгору" (лопату і коцюбу викидали надвір і "від тучі"); клали за образи чи чіпляли по кутах хати освячену на Вербницю вербу; чіпляли на двері освячене на Івана Купала зілля-"громничник"; запалювали на покуті "громничну" стрітенську свічку, робили нею "крижики" на сволоку та одвірку. Під час громовиці треба було закрити "заслонку" комина і не можна було їсти (очевидно, щоб "нечисте" не проникло у хату чи в людину). Також оберегом від блискавиці вважали гніздо бусла, а водночас остерігалися руйнувати його, "щоб грім не вдарив". Щоб грім не спалив копи, не йшли працювати у полі на Палико'па (9 липня). Варто додати, що з громом на Зарічненщині пов'язаний і своєрідний спосіб лікування спини. Зокрема, почувши перший у році грім, випиралися спиною чи то у хату, чи то у дерево, залежно, коло чого у цей момент стоїш, і примовляти: "Грім гримить, а мене спи'на не болить"⁵.

Поширені на Зарічненщині також численні бувальщини й оповідки про так звані **варовиті свята**. Для прикладу, вважають, що "на Благовіщення даже пташка гнезда не в'є. Як возьмеш в руки яйцо да посадиш, щоб висидела ципука', до буде калека"⁶, "Варовити празники – на Благовіщення і на Благовісника, семого і восьмого квітня. То, казали, не можна ниць робити, бо гето варовиті света: їздив венгер, ле'шав коней, то на Благовісника ви'лешав коня, і кінь здох за три дні"⁷, "На Ганки (7 серпня) одна жінка каже, гето треба помити пудлогу. І їй ніч не дала спати – іди мий пудлогу. Ходить, каже,

¹ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Шкльоди Єлизавети Олександрівни, 1936 р. народж.

² Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Шукало Любові Трохимівни, 1946 р. народж.

³ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Марчук Віри Захарівни, 1930 р. народж.

⁴ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Житнікович Ганни Адамівни, 1924 р. народж.

⁵ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Марчук Віри Захарівни, 1930 р. народж.

⁶ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

⁷ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

кала мене і каже – уставай іди мий пудлогу. От їй видавалоса, що хтось так говорить. Значить, не можна наказувати, що от я буду робити”¹. Як і повсюдно в Україні, на Зарічненщині вірять, що як на Палико'на (9 серпня) робити у полі, то грім ударить і спалить копу. Побутує тут і приказка “Не бійся так Пречистої, як Чуда її” (Чудо арх. Михаїла – 19 вересня) і відповідні до неї розповіді: “Гете Чудо не можна ніщо робити і ніщо казати на його. Чудо ето варови'те світо. То сусід робив в той день, казав: “Як Чудо, то чудіте”, – і до вечора його в Ровно повезли’, і вже труп”².

Із демонологією тісно пов’язані й деякі інші аспекти календарної обрядовості, як-от закликання **Мороза** на Коляду чи Щодрика, вигнання **Зими** на Проводи, використання як апотропеїв **хреста** (виписані крейдою йорданські хрести, вицаджені освяченою свічкою стрітенські хрести, хрести з тіста на пасці, складені навхрест жнивні волоті), **кола** (обведеного крейдою навколо хати й хліва на Йордан), **шка-ралупи з крашанок** (якою на Великдень померлих обсівали поле від будяків), широке використання **освяченої води** та **зілля** тощо³.

У багатьох селах району добре пам’ятають ще про зведення так званих “**оброчних**” хрестів і ткання “**оброчних**” рушників, які треба було виготовити впродовж однієї ночі. Обітні речі мали апотропейне значення (що дозволяє розглядати їх у контексті демонології) і, як це найбільш притаманно для поліської традиції, мали захищати село від хвороб або від інших значних нападостей. Зокрема, половина зафіксованих нами на цю тему на Зарічненщині відомостей стосується захисту від хвороб, а половина – захисту від війни. Зважаючи на відносну раритетність такого роду відомостей, подаємо їх повністю:

“А ткали ми вночі обрік. То і крижа робили, а ми і основали, й виткали, і повісили, і закопали того крижа. То то ми на обрі'к давали, бо тоді на крива'вку вельмо діти хворіли по сьолах. То в нас три крижі поставили”⁴,

“Як люди хворіли, то такий обрік давали. Збиралиса в одну хату, і шоб за ніч хреста зробили поставили і ручника виткали повісили”⁵,

“Крижі за ноч ста'вляли да полотно вішали, коб тіхва не було”⁶,

“Вельмо давно [як хвороба ходила], то за ніч і напрудуть, і витчуть, і на хрест повісять ручника”⁷,

“Напрели, і вснували, і виткали довгого такого ручника, і до сходу сонця повісили на крест. Ето обрік такий дали. Нащот того, війни шоб не було. А мужчини хреста зробили”⁸,

“Ткали за' ноч, як десь якась війна була, да робили хрести за ноч ставили, зберуца баби. То всі баби збирались. Десь в том конці одна пачка зберецця да поставлять, в другом конці друга пачка”⁹,

“Крижі становили перед войною. Да тоді збиралоса дванадцять баб: сновали, прали і ткали разом, в одну ніч, і ті рушники клали на крижі. Так обрікались”¹⁰,

“Обрік за ніч напрели, оснували, і виткали, і на хрест до сходу сонця. Бо сильно ж палили німці село, до задля того. І хрестів, мусить, чтери було на село”¹¹.

У с. Задовжому також виявлено відомості про **ритуальні обходи села**, значення яких було таким самим, як і виготовлення “оброчних” предметів. На жаль, ця роз-

¹ Зап. від того самого респондента.

² Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

³ Докладніше про це див. [3].

⁴ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Хоружої Зофії Степанівни, 1927 р. народж.

⁵ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Козанчук Євфросинії Григорівни, 1932 р. народж.

⁶ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від від Мінчук Антоніни Денисівни, 1925 р. народж.

⁷ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

⁸ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

⁹ Зап. 24.09.2006 р. у с. Боровому від респондентки 1925 р. народж.

¹⁰ Зап. 24.09.2006 р. у с. Боровому від Март Павлини Матвіївни, 1932 р. народж.

¹¹ Зап. 25.09.2006 р. у с. Острівську від Тумаш Ольги Євстафіївни, 1932 р. народж.

повідь небагата на деталі: *“Колися як якийсь пожеар чи якась нещастя, жінки обходили сило і шось там примовляли”*¹.

Демонічними ознаками народна уява наділяє певних тварин.

Зокрема, повсюдно на Зарічненщині вірять, що **ласиця** ганяє коней та корів до поту і плете коням гриви. У с. Неньковичах стверджували, що вона *“ро’су лиже”*, тобто злизує піт із загнаної худоби. Не чіпає вона у хліві лише свиней і курей.

Появу ласки у хліві повсюдно вважали недоброю ознакою і застосовували для протидії їй різні прийоми: у хліві прибивали дзеркальце, коло якого подекуди ще й застромлювали написані молитви; вішали там сороку, чіпляли газету, до балки хліва чіпляли нитки з пасхальної *“раджки”*, на шию чи на роги корові чіпляли червону нитку або стрічку: *“Ласиця коня вимучить, шо вранці не запражеш – мокрий, як щур. То треба повішати сороку. Ту радюжку, на якій паску святити, то подерти і ті нитки до мурлати, до балки причепити”*², *“Треба шерстя’ну застрику повішати, чи латку, чи нитку суконну на шию повішати червону, то не буде плести”*³, *“Червону ленту вішали корові на роги од ласици”*⁴, *“То треба красну ленту упл’тати або по углах розвішати”*⁵, *“Од ласиці газету вішають, шоб гриви не плела”*⁶, *“І гриви плете – то газети вішають”*⁷, *“Бумагу чіпляли”*⁸, *“Ласочка гриви плете, то або молитву напишут, і зеркало, і ту молитву, лобу, коло того зеркала вішають. Або – сороку вб’ють”*⁹.

Зрідка вважають, що як кінь ласиці сподобався, то гриву вона йому зашпітає, проте не гонить. Побутує також вірування, що як ласиця пробіжить під (чи над) короною, то корова доїтиметься з кров’ю і навіть може загинути: *“Ласиця то недобре. Як перелізе под короною, то буде кров в молоці десь тиждень”*¹⁰, *“Ласиця як пробіжить пуд короною, то буде молоко з кров’ю”*¹¹, *“Як ласиця пробіжить под короною, то то шось недобре корові”*¹², *“Як перебежить через скотину, то погано”*¹³, *“Як ласиця перебежить понад короною, то може здохнути”*¹⁴.

У жодному з сіл не вважали, що вбити ласицю зашкодило б чи було би гріхом. З домовиком ласицю не ототожнюють, хоча певний збіг у їхніх функціях очевидний.

Вужів на Зарічненщині не били, зважаючи на їхню нешкідливість. Водночас вірили, що коли вужа роздразнити, його укуси навіть небезпечніший від гадючого: *“Вужи’ бити не можна, бо вони не кусаюца. Но вже вуж як укусить, то то смерть уже буде. А вуж кусає, як його вельми роздрочити. То вже нічо’ не поможе. То вуж кусає з рижим ве’рхом, такий, шо якась лино’ пускає. То ж кілька сортів тих ву’жив є. А гадина як укусить, то молитва є, а од вужа нема”*¹⁵.

Поширені на Зарічненщині й уявлення, що вужі ссуть корів: *“Гуж корову ссе. Я сама бачила – такий здоровий, блискучий. І вже корова не підпустить тебе – вже вона жде його”*¹⁶.

¹ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

² Зап. 24.09.2006 р. у с. Боровому від Касьянчика Василя Денисовича, 1940 р. народж.

³ Зап. 24.09.2006 р. у с. Перекаллі від Сидорчук Катерини Самоїлівни, 1934 р. народж.

⁴ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Крилюк Ольги Степанівни, 1951 р. народж.

⁵ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Шукало Любові Трохимівни, 1946 р. народж.

⁶ Зап. 24.09.2006 р. у с. Перекаллі від Шарко Марії Кондратівни, 1932 р. народж.

⁷ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Марчук Віри Захарівни, 1930 р. народж.

⁸ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

⁹ Зап. 26.09.2006 р. у с. Нобелі від Куцевича Олександра Федосійовича, 1939 р. народж.

¹⁰ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Марчук Віри Захарівни, 1930 р. народж.

¹¹ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

¹² Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Неньчук Надії Яківни, 1931 р. народж.

¹³ Зап. 28.09.2006 р. у с. Серниках від Полохович Ганни Степанівни, 1928 р. народж.

¹⁴ Зап. 24.09.2006 р. у с. Боровому від Март Павлини Матвіївни, 1932 р. народж.

¹⁵ Зап. 26.09.2006 р. у с. Задовжому від Полівко Ольги Федорівни, 1925 р. народж.

¹⁶ Зап. 24.09.2006 р. у с. Перекаллі від Сидорчук Катерини Самоїлівни, 1934 р. народж.

На Воздвиження Чесного Хреста (27 вересня) вужі нібито ховаються на зиму: *"Вуж на Чосно'го хаваєца на зиму, і в ліс не можна іти"*¹.

Зозуля на Зарічненщині асоціювалася з душею померлого (іноді – померлого молодим; померлих доньки чи сина) [6, с. 26].

Гніздо **бусла** коло хати вважається доброю ознакою: *"Як де в кого бужьки' коло хати селяцца, то добре – грім не буде бити"*². Скидати гнізда цих птахів остерігалися: *"Бужькам гнізда не скидали, бо то гріх великий. Навіть і грім може за них вдарити. Той бужьок може залясти"*³.

Як це властиво й для інших теренів Західного Полісся, подекуди на Зарічненщині на Благовіщення пекли з тіста "лапку", і як бачили бусла, виходили надвір і казали: *"Бужько, бужько, дай мені свою лапку, а тобі на моя"*, – після цього "лапку" їли⁴. Так робили для того, щоб мати здорові ноги (потрібно зазначити, що в інших місцевостях схожі примовки до бусла мають виразний аграрно-скотарський характер. Наприклад, на Ратнівщині казали: *"Буслику, буслику, на тобі гальопу, дай нам жита копу; на тобі галушку, а нам дай рабу телушку"*⁵).

Ластовиних гнізд, як і повсюдно в Україні, не видирали, щоб не мати ластовиння: *"Як почепаш ластовоччине яєчко' чи пташечки, то рабий будеш"*⁶, *"Як в кого ластовиння, то, кажуть, яйця в ласточки забирав"*⁷.

Загальноукраїнським є також відомий і на Зарічненщині звичай рубати **курку** ("куру"), яка заспівала півнем: *"Куру треба було рубати, як півнем співає: віщує вона смерть на чиюсь голову. То рубали її і казали: хай краще на свою голову"*⁸. Курку або курку й півня, як і kota (чорного) нерідко господарі пускали поперед себе на так звані "уходини" (Якщо б у новій хаті мало що зашкодити, нехай би краще "окошилося" на них).

Так званого **зноска** (чи *виноска*) – маленьке куряче яйце без жовтка, з яким в українців нерідко пов'язані певні демонологічні мотиви, – у жодному зі сіл району не вважали чимось поганим. Якщо його й не їли, то лише тому, що "там в ньому нема що їсти" (Лише у Морочному зафіксовано відомості, що зноска не їли, а викидали розбивали). Як правило, зноска тримали на "по'клада", а нерідко лишали до Великодня на "бито'к", бо "воно саме моцніше" (Для міцності зноска перед фарбуванням могли пробити голкою і наповнити смолою). Декуди віддавали зноска бавитися дітям, а ті вже десь його розбивали.

Серед демонологічних вірувань Зарічненщини про рослини насамперед потрібно констатувати наявність тут розповідей про **цвіт папороті**, якого прагнуть у ніч на Івана здобути *відьми*: *"На Купалу па'пороть цвіте' ноччу, да ведьми стережу'ть єе', вона цвіте' у двана'цять но'чи, то таке' говори'ли. І на'до так стерегти', що вона тількі в одну' секу'нду цвіте', па'пороть. А ведьми стережу'ть єе', і вона їм помочна', тим ведьмам. А як вона цвіте'? Якій-то такі' огоньок тілько блішчи'ть із єе', і вона (відьма) схва'тить той цвіт, і уже в єе' єсть, значить, для ведьми по'мочь яка'-то, уже вона може шчо-то робі'ти"* [8, № 276].

Зважаючи на демонічну природу вихору і вітровію, як і повсюдно в Україні, на Зарічненщині остерігалися використовувати як будівельний матеріал дерево, вивернене вітром (*віборот*): *"Вихреника ніхто не брав в постройку, бо його там сатана*

¹ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

² Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Крилюк Ольги Степанівни, 1951 р. народж.

³ Зап. 25.09.2006 р. у с. Кухчому від Марчук Віри Захарівни, 1930 р. народж.

⁴ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

⁵ Зап. 10.07.2002 р. в с. Залухові Ратнівського р-ну Волинської обл. від Мазелюк Марини Гарасимівни, 1920 р. народж.

⁶ Зап. 27.09.2006 р. у с. Сенчицях від Харковець Любові Іванівни, 1930 р. народж.

⁷ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Крилюк Ольги Степанівни, 1951 р. народж.

⁸ Зап. 29.09.2006 р. у с. Неньковичах від Никитюк Віри Михайлівни, 1939 р. народж.

крутила" (с. Сенчиці) [7, с. 38], "Як вітер крутить-крутить, то кажуть – нечистий дух іде; того дерева (поваленого вітром. – Р. С.) не можна брати" (с. Острівськ) [7, с. 38], "Як дерево вихором звалить, то ним палили [в печі], а в нову хату не клали; в те місце вже не йди, бо пам'ять там одбирає" (с. Заозер'я) [7, с. 38].

Якось пов'язані з "нечистим" і дерева з так званою *свічкою* (з двома серцями, з вовчим зубом). Такого дерева також не брали у будівлю, інакше хату спалить блискавка чи щось не вестиметься: "В деревині є свічка – друге серце. Те – нельзя ложить в стену: в хазяйстві не буде вестися" (с. Вичівка) [7, с. 42], "Якщо в дереві є гулина, яка росте прямо – виростає такий гострий сук, то в те дерево буде грім бити, його в постройку не беруть" (с. Старі Коні) [7, с. 41], "Стоїть там коло дороги файна сонка. Чого її ніхто не ріже? – Бо там сучок є – вверх росте. Такої деревини вже в хату не кладуть" (с. Морочне) [7, с. 41], "Вовчий зуб не клали [в будівлю] – сучок такий здоровий вверх росте" (с. Сенчиці) [7, с. 42].

Загалом же рослини порівняно мало представлені у демонології Зарічненщини. У селах району ми не виявили, наприклад, демонізації осики. Більше того, з неї, за відомостями зі с. Серники, навіть будували хати.

* * *

Проведений огляд дає підстави зробити певні узагальнення та висновки. У першу чергу потрібно констатувати багатство демонологічної традиції Зарічненщини, яка ґрунтується на уявленнях про так звану "нечисту силу", про "чари" та обереги і про посмертне існування душі. При цьому вказані мотиви подекуди доволі тісно переплетені між собою.

Власне, персональний ряд демонології Зарічненщини, як це властиво і для Полісся в цілому, не надто розмаїтий. Це, насамперед, *чорт* (як окремий персонаж і як узагальнене поняття "нечистої сили"), *відьми*, *знахори* та деякі інші "непрости", різні категорії покійників чи похідних від них персонажів ("безпірні", душі *дедів*, *домовик*, *русалки* та ін.), "закляті" (перетворені у вовка, іноді – *русалки*). З уявленнями про "нечисту силу" змикаються місцеві уявлення про *ляк*, *вихор*, *буревій*, *блискавку* тощо. Характерними для Західного Полісся є й окремі пов'язані з демонологією аспекти календарної та оказіональної обрядовості, позарациональні уявлення про тварин і рослини.

Водночас насправді перелік назв персонажів мав би бути значно ширшим. Лише місцеві уявлення про *русалок*, з погляду на їхнє походження і вигляд, можна розглядати принаймні у трьох вимірах (померлі дівчата, неоохрещені діти, усі померлі). Померлих неоохрещеними дітей, зокрема, на інших українських теренах вважають самостійними персонажами (*потерчук*, *путькало* та ін.). Так само і померлого чоловіка, що приходить до дружини, деінде назвали б *перелесником*, а людину, що вмів відвести хмару – *мольфаром* чи *градобурником*. Відтак за самими уявленнями поліська демонологія, у тому числі й на Зарічненщині, аж ніяк не виглядає біднішою від, скажімо, карпатської.

Варто також зазначити, що хоч наведені у статті відомості й можна вважати до певної міри репрезентативними, вони далеко ще не повністю охоплюють усю демонологічну палітру Зарічненщини. Для прикладу, те, що у наших записах немає бувальщин чи оповідок про *блуд*, зовсім не означає, що вони не побутують на респондованій території. Радше навпаки, адже такого роду матеріал можна записати чи не в кожному поліському селі. Поза сумнівом, значно повнішим був би огляд і в разі цільового залучення даних із поховальної чи родильної обрядовості, народної метеорології, медицини та ін. Для цього, зрозуміло, потрібні комплексні масштабні експедиції, адже на Поліссі, й зокрема на Зарічненщині, донині поки ще є села, уповні спроможні надати етнографічного матеріалу не те що на статтю, а й на декілька окремих монографій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виноградова Л. Н.* Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян / Л. Н. Виноградова. – Москва : Индрик, 2000. – 432 с. [Традиционная духовная культура славян / Современные исследования].
2. *Галайчук В.* Демонологічні уявлення про русалок населення Середнього Полісся / Володимир Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2008. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – Вип. 43. – С. 320–381; 3. *Галайчук В.* Народний календар Заричненщини в обрядах, звичаях та фольклорі / Володимир Галайчук // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету : Збірник наукових праць. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – Вип. 14. – С. 37–77.
4. *Нагорнюк О.* Вузькоколіяка 106 кілометрів Полісся / Олексій Нагорнюк. 2008 [Фотоальбом. Без м. в.].
5. Народная демонология Полесья : публикации текстов в записях 80–90-х годов XX века / Сост Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. – Москва : Языки славянских культур, 2010. – Т. 1 : Люди со сверхъестественными свойствами. – 648 с. (Studia philologica);
6. Народная демонология Полесья : публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века / Сост Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. – Москва : Рукописные памятники Древней Руси, 2012. – Т. 2 : Демонологизация умерших людей. – 800 с. (Studia philologica).
7. *Сілецький Р.* Традиційна будівельна обрядовість українців / Роман Сілецький. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 428 с.
8. Славянские мифологические персонажи : CD-ROM. Информационная система для изучения славянской мифологии / Руководитель проекта Е. Е. Левкиевская. – АОЗТ “ЭТС”, 2002.

Traditional Demonology of Zarichnenshchyna

Volodymyr HALAICHUK

In the article mostly on the basis of the author's filednotes taken in 2006, the review of demonology in Zarichnenshchyna is provided. Traditional beliefs of local polishchuky in "devildom", witches "wizards", different categories of the decedent's souls including bogie, mermaids and other characters are considered. Several aspects of calendar and occasional ritualism related to demonology, conceptualisation of natural phenomena, animals, plants are elucidated. The author ascertains the richness of demonological tradition of Zarichnenshchyna based on the ideas about so called "evil spirits", "the magic", talismans and existence of the soul after death.

Key words: Zarichnenshchyna, demonology, dickens, witch, the decedent, soul, bogie, mermaid, "obrok", weasel, water snake.

Традиційна демонологія
Заричненщини

Владимир ГАЛАЙЧУК

В статье преимущественно на основе полевых записей автора, осуществленных в 2006 году, сделан обзор демонологии Заричненщины. Рассмотрены традиционные верования местных полищуков в "нечистую силу", ведьм, "знахарей", различные категории душ усопших, в том числе домового, русалок и других персонажей. Также освещены некоторые связанные с демонологией аспекты календарной и окказиональной обрядности, представления о природных явлениях, животных, растениях. Констатируется богатство демонологической традиции Заричненщины, основанной на представлениях о так называемой "нечистой силе", о "чарах" и оберегах, о посмертном существовании души.

Ключевые слова: Заричненщина, демонология, черт, ведьма, покойник, душа, домового, русалка, "оброк", ласка, уж.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2014

Прийнята до друку 27.03.2014